

КАТЕГОРІЯ ЕМПАТІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕМОТІОЛОГІЇ

Н. В. Таценко, канд. філол. наук, доцент

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

E-mail: n.tatsenko@gf.sumdu.edu.ua

У статті систематизовано лінгвістичні трактації емпатії як когнітивно-афективного феномена, репрезентовано різні підходи до її тлумачення в сучасному мовознавстві. У рамках лінгвістичної емотіології проаналізовано співвідношення емоційності та емотивності в площині емпатійної комунікативної взаємодії. Встановлено, що категорії експресивності, інтенсивності, емотивності та оцінності є конструктивними компонентами й водночас детермінантами емпатії, наявність яких у комунікативних комплексах забезпечує раціонально-аксіоматичну толерантність і ефективність спілкування, реалізацію емпатійних імплікатур, які інтегруються у феномені мовленнєвих репрезентацій.

Ключові слова: емпатія, емпатійна комунікація, емпатійні імплікатури, емотивність, експресивність, інтенсивність, оцінність.

Попри високий ступінь конструктивності на сучасному етапі розвитку суспільства емпатія в лінгвістиці не є достатньо дослідженою. Філологи запозичили цей феномен із психології, проте з часом стало очевидним, що психологічна емпатія й лінгвістична емпатія мають однакову природу, але різні вияви й категорії. У результаті активного розвитку когнітивної, комунікативної лінгвістики, лінгвістичної емотіології актуалізація емпатії поширилася, проте чіткої диференціації між лінгвістичним і психологічним термінами не було. Одним із перших мовознавців, які звернули на це увагу, став В. І. Шаховський: розробляючи понятійно-термінологічний апарат емотивної лінгвістики, він чітко розмежував поняття емоційності й емпатії та їх психологічних аналогів [1].

Мовознавці співвідносять наявні визначення цього феномена з аспектами функціонально-семантичного синтаксису та діахронійної типології, де емпатія позначає відношення мовця до обговорюваної ситуації, в якій автор висловлення обирає точку зору одного з учасників (фокус емпатії). У фокусі емпатії є той учасник, від якого відбувається відлік іншого (описування) [2, с. 143]. Т. М. Ніколаєва дефінує емпатію як ідентифікацію мовця з учасником чи об'єктом повідомлюваної події, викладення чогось із певних позицій. Концентрація емпатійного наповнення коливається від нейтральної об'єктивації реальних фактів (нуля) до повного вербалізованого отождошення позиції мовця й актуального об'єкта повідомлення. Наприклад, вираз *John asked Mary* є об'єктивним; у виразі *John asked his wife* – відбувається ідентифікація з Джоном, у виразі *Mary's husband asked her* – з Мері. На цій підставі виокремлюються певні ряди ієрархії емпатії в процесі комунікації: мовець–слухач–третя особа [3, с. 592].

Ф. С. Бацевич відносить емпатію до категорій макропрагматики. На його думку, емпатія має свою структуру – фокус і тло. Фокус емпатії – учасник зображуваної в реченні (висловленні) події (в широкому сенсі слова), який перебуває в центрі уваги, інтересів (тобто емпатії) автора (адресанта, мовця). Тло емпатії – учасник зображуваної в реченні (висловленні) події (в широкому сенсі слова), який не перебуває в центрі уваги, інтересів автора (адресанта, мовця), формуючи тло, на якому виявляється фокус емпатії. Так, у висловленні *Кілька днів тому Микола дуже серйозно посварився з Іваном та іншими своїми друзями* фокусом емпатії є Микола; тлом емпатії – Іван, друзі Миколи, а також час, коли сталася ця подія [4, с. 119].

У лінгвістиці тексту емпатія є сутністю, що вираховується мовцем як пресупозиція та рецептивна здатність адресата [5, с. 23]. При аперцепції тексту емпатія зумовлена уподібненням емоційних станів шляхом стимулювання

значеннями, стилістичними прийомами, образністю форми, фонаційними властивостями тощо [2, с. 143]. Ця тракція розвивається А. Вежбицькою, яка розглядає емпатію як очікування, прогнозування почуттів інших осіб та врахування цих почуттів у процесі комунікації [6, с. 285].

Т. Ю. Ковалевська вводить у науковий обіг поняття комунікативної емпатії, систематизує мовні та мовленнєві маркери сугестивної комунікації, спираючись на положення й методи нейролінгвістичного програмування. Відповідно, комунікативна емпатія корелює з ідеєю гармонійності та передбачає вміння релевантно увійти до феноменологічного поля іншої людини, що сприяє толерантності комунікативної взаємодії. Дослідниця виокремлює в емпатійному моделюванні основні компоненти, комплексне врахування яких сприятиме, на її думку, адекватному конструюванню відповідних комунікативних контекстів. Вона пропонує вважати загальними емпатійними конструктами інваріантні складники комунікативного процесу: особистісну презентацію, актуалізацію диференційних ознак індивідуума як детермінант його ідентифікаційно-ототожнювальних характеристик, співвідносних з оригінальністю раціонально-аксіосистемних репрезентацій в інформаційному кодуванні; з іншого боку, декодувальні, перцептивні особливості, пов'язані з вибіркоким характером діакритизованих сенсорних сегментів у загальній значеннєвій континуальності комунікативного простору. Наведені аспекти орієнтують на виокремлення узагальнених емпатійних імплікатур, які обумовлені психологічними особливостями мовця–адресата, сконцентрованими в площині філософського усвідомлення національної ментальності як інтеріоризованих домінант концептуального буття людини [7, с. 45-46].

У функціонально-семантичному синтаксисі з емпатійним виявленням пов'язують “пасивізацію (ідентифікацію з пацієнсом, проте не з агенсом), рефлексивізацію (додавання зворотної частки чи зворотного займенника) й порядок слів” [3, с. 592]. Поняття пацієнса повідомлення витлумачують як “типову семантичну характеристику (роль) пасивного учасника ситуації, описуваної в реченні” [8, с. 369], а поняття агенса – як “живого учасника ситуації, її навмисного ініціатора, який контролює ситуацію, безпосередньо виконує відповідну дію та є “джерелом енергії” цієї дії” [9, с. 17].

Вищевказаний пріоритет пацієнтально-рефлексивізованих категорій мовної системи як характерних представників емпатійних конструкцій певною мірою зредуковує загальнофілософське й загальнопсихологічне розуміння емпатії, усталене в світових наукових парадигмах, і виокремлює вузьке, формалізоване розуміння цього феномена в галузі мовознавства. Зазначені вербальні емпатійні показники не вичерпують всього арсеналу мовних і мовленнєвих засобів емпатії, яка являє собою результат глибокої детермінованості психоемоційного й когнітивного вибору мовцем конкретної лінгвістичної форми та її контекстуального подання. Позиційна ідентифікація, наявна у виразі (нейтральна або ототожнювана з мовцем чи з іншим суб'єктом контексту), має бути співвідносна з особливостями ментальних перцепцій реципієнта, які є актуальним орієнтиром для комуніканта. Тим самим, гіпотетичне розгортання лінгвістичних тракцій емпатії як когнітивно-афективного феномена зумовлює доцільність розширення кола її актуальних компонентів і спричиняє широке розуміння цього явища в загальній площині гармонійної емоційної комунікативної взаємодії. Цим пояснюється **актуальність** розгляду емпатії в термінах лінгвістики емоцій, що є **метою** пропонованого дослідження.

Завданнями цієї наукової розвідки постають аналіз співвідношення емоційності та емотивності, а також виокремлення й актуалізація категорій емотивності, експресивності, інтенсивності, й оцінності як конструктивних компонентів емпатії. **Об'єкт** дослідження – емпатія крізь призму лінгвістики емоцій, **предмет** – реалізація категорій емотивності, експресивності, інтенсивності, й оцінності в емпатійних комунікативних комплексах.

У межах пропонованої статті використовується тезаурусний метод, який уможливив розкриття змісту категорії емпатії через словникові дефініції; контекстуальний аналіз, котрий використано для з'ясування засобів створення емотивності тексту й функціонування емотивно-емпатійної лексики в конкретному лінійному синтагматичному оточенні; метод кореляційного аналізу для визначення співвідношення емоційності й емотивності в площині емпатійної комунікації; а також функціонально-прагматичний аналіз співзалежності детермінантів емпатії й умов їх уживання в певному комунікативно-прагматичному просторі.

Наразі той факт, що емоції є мотиваційною основою свідомості й мовленнєвої поведінки, став аксіомою. Емоційний аспект комунікативної лінгвістики є предметом численних наукових досліджень та актуальним питанням теорії й семантики емоцій, їх концептуалізації й вербалізації. У цьому зв'язку джерелом аналізу людських емоцій є сама мова, котра їх номінує, описує, виражає, імітує, класифікує, структурує, стимулює, коментує, а також пропонує засоби для мовленнєвого маніпулювання й моделювання відповідних емоцій. Мова є детермінантом емоційної картини світу представників певної лінгвокультури, при цьому емоції з'являються не лише в результаті лінгвокультурних ситуацій, а й самі породжують ці ситуації, інтегруючи до площини комунікативних сигнатур.

Емпатія є феноменом емоційно-комунікативного типу, оскільки вона безпосередньо пов'язана з емоційною картиною світу у вигляді вираження емоційного вчуття. Її називають альтруїстичною емоцією, що виникає на основі бажання допомогти іншим [10, с. 66], а емоції – це засіб спілкування та впливу, мовленнєва комунікація без слів, яка регулюється моральними й етичними нормами соціуму. З огляду на те, що мову й емоції вважають двома паралельними, узгодженими, функціонально синестезійними системами, одна з яких (емоції) впливає на функціонування іншої (мови) [11, с. 310], постає проблема виокремлення конструктивних емоційно-емпатійних компонентів як факторів комунікативної гармонійності. У лінгвістичній емотіології до таких факторів перш за все належать категорії емоційності й емотивності, співвідношення яких є контроверсійним питанням сучасного мовознавства.

Емоційність інтерпретується як потенційна властивість слова виражати емоції [12, с. 11], викликаючи певний настрій. Слово здатне викликати емоцію, трансформуватися з невимушеного експресивного сигналу в засіб запланованого впливу. Емоції, детерміновані психічними станами особи, мораллю, світобаченням, переконаннями, виражають ставлення людини до життєвих ситуацій і зберігаються в слові у вигляді ідей про них, тобто номінуються. Однак слова позначають не окрему емоцію, а іноді цілий емоційний комплекс або ж стан, відображення якого локалізується в змістовій структурі відповідних слів як образів тих об'єктів, з якими вони співвідносяться. Це відображення кодується специфічними семантичними компонентами, які формують емотивність слова [13, с. 9]. Тим самим можна стверджувати, що емоційність сприймається завдяки емотивним знакам.

Емотивність є лінгвальною категорією, яку розуміють як складник конотативного компонента в семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного. Вона може формувати й денотат значення слова, що створює суперечність у розгляді денотата й конотата при встановленні межі між ними. У вигляді особливого значення емотивність притаманна вигукам як емоційним сигналам. Її розглядають і як текстову категорію, підпорядковану інформативності або модальності, яка виражає емоційне ставлення адресанта (автора), його функції в тексті, дійових осіб, імовірні емоції реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача щодо описуваних подій, явищ, персонажів, їх поведінки й актуалізується за допомогою емоційно заряджених текстових компонентів (емоціогенних маркерів). При відсутності в тексті емотивно заряджених одиниць його семантичний простір може містити глибинну, імпліцитну

емотивність. Емотивна рефлексія читача може бути неочікуваною, тому в тексті вона програмується лише естетично [2, с. 142].

В. І. Шаховський запропонував найбільш розповсюджену в наш час точку зору щодо розрізнення термінів “емоція” й “емотивність”. На його думку, емоція – це категорія психології, а на мовному рівні емоції трансформуються в емотивність. Взагалі емотивність – це іманентно притаманна мові властивість виражати системою своїх засобів емоційність як факт психіки; відображені в семантиці мовних одиниць соціальні та індивідуальні емоції [1].

Емотивність розвивається на основі емоційного аспекту когнітивно-комунікативної діяльності та є результатом інтелектуального тлумачення, інтерпретації емоційності. Н. Н. Орлова розглядає емоційність як “обов’язкову властивість людини, якість мовної особистості, що регулює основні процеси смислопородження й формування прагматики висловлювань, як інстинктивний, несвідомий, незапланований процес прояву емоцій”, а емотивність – “як свідомий, запланований процес демонстрації емоцій, лінгвістичне вираження емоційності” [14, с. 5–6]. Емотивні знаки мовного простору постають субститутами емоцій, які проникають у слово, закріплюються, зберігаються та за необхідності маніфестуються, демонструються, виражаються й розпізнаються за допомогою слова [1, с. 35].

Проаналізувавши ці два фактори емпатійної взаємодії, можна зробити висновок, що емоційність як феномен інстинктивного, несвідомого, незапланованого вияву емоцій, сфокусованого на суб’єкті (емоції для себе), трансформується в емотивність, у комунікативно-семіотичне явище, свідоме, заплановане вираження емоцій, спрямоване на об’єкт (емоції для інших). Слід зазначити, що емотивне значення слова, маючи соціальний характер, не є індивідуальним відображенням емоцій певного носія мови, а узагальненою дескрипцією соціальних емоцій.

Розглядаючи емоції як мотиваційну основу людського пізнання, В. І. Шаховський уважає, що емоції не просто обов’язково супроводжуються когнітивними процесами, вони є передвербальним компонентом когніції [1]. Емотивна семантика мови – нечітка семантична множина, оскільки всі слова мають емотивний потенціал, детермінований умовами спілкування. Неможливо визначити кількість словникових емотивів, тим паче функціональних, у жодній мові. З цього постає важливий висновок щодо динамічності й флуктуаційності емотивного компонента семантики слова.

Маючи спільну думку стосовно емотивності як мовленнєвого явища, що впливає на емоційну сферу адресата, дослідники по-різному розглядають проблему механізмів її формування. Т. В. Адамчук виокремлює шість засобів створення емотивності тексту: 1) пряма чи опосередкована номінація емоцій; 2) дешифратор емоцій, яким може бути дублювальна емоційна конструкція, контекст, авторські ремарки тощо; 3) використання невербальних засобів; 4) авторське оповідання; 5) наявність авторських неологізмів; 6) домінування певного засобу (лінгвістичного або паралінгвістичного) [15, с. 7]. Зауважимо, що шосте положення видається нам не засобом створення емотивності, а особливістю функціонування вищезгаданих засобів у тексті.

Яскравим прикладом емотивності є фамільярно-розмовний підстиль мовлення, що проявляється в надмірному використанні перепитувань, повторів, вигуків, усічених слів, метафор, гіпербол тощо разом з використанням емотивної лексики. Цей факт чітко демонструє Л. Л. Нелюбин на такому матеріалі:

“Come on, Bubbles” I said, “We are got to get going”.

“Fer Chris sake, why?” she screamed.

“Don’t ask a lot of questions, now. Come on”.

“Here I been mopin’ around’ this Gaws-forsaken town all week an’ now when I begin enjerrin’ myself, you wanna drag me away. Well, I won’t, I won’t, I won’t!”

"Bubbles, you either come with me – this minute – or else".

"You bet your life, baby, he said" (Patrick Dennis) [див.: 16, с. 55].

На думку Л. В. Козяревич, змістовий план емотивності як комунікативно-експресивної категорії формують три екстралінгвальні сфери: 1) емоційне переживання; 2) емоційне ставлення; 3) емоційний вплив. У якості прикладу вона наводить уривок із книги F. Bright *"Singular Women"* [див.: 17, с. 25]:

"Oh my God!" Fleur was growing desperate.

Diana's heart stopped. She gazed up with mournful eyes. Her first instinct was to say something of quick sympathy. "Oh, poor dear, I feel it must seem like a nightmare, sha-sha – ... "Diana murmured. "But don't do anything rash, I implore you! I'll be happy to take care of you. Life's too precious to throw away." These words were soothing away a hundred hurts, comforting, seductive.

"Thank you," Fleur whispered.

У цьому прикладі емпатійна комунікація базується на номінаціях емоційного ставлення (*Oh, poor dear, I feel it must seem like a nightmare*), емоційного переживання (*Diana's heart stopped. She gazed up with mournful eyes*) та емоційного впливу, про який свідчить авторська ремарка: *These words were soothing away a hundred hurts, comforting, seductive*. Ці номінативні засоби в сукупності формують високий ступінь емотивності дискурсу [там само].

У сучасній лінгвістиці в царині емотивістики емотивність часто термінологічно ототожнюють з експресивністю (властивістю людини посилювати виразність і впливову силу свого висловлювання) або виокремлюють від неї, тому суттєвим для дослідників є розмежування експресивного та емоційного в мові. Досить популярною є думка про те, що експресія за своїм виявом є значно ширшим поняттям, оскільки емоція в мові завжди експресивна, проте експресивне не завжди емоційне [18].

Експресивність – це ознака інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення та збільшення різних денотативних і конотативних ознак, зокрема, логічного змісту, оцінок і емотивності [2, с. 139]. Емоційне в мові слугує для вираження почуттів, а експресивне – для посилення виразності [18, с. 107-108], тим самим емотивність є не частиною, а засобом створення експресивності, яка є властивістю мовних одиниць безвідносно до сфери їх ужитку.

Н. А. Лук'янова зазначає, що експресивність має об'єктивно-суб'єктивний характер. Вона об'єктивна, оскільки в реальній дійсності явища, ознаки, дії та стани можуть відрізнятися своїми якісно-кількісними характеристиками, виділятися на фоні інших. Експресивність суб'єктивна, так як ці характеристики визначаються суб'єктом, тобто вони опосередковані його когнітивним і емоційним сприйняттям та співвіднесені з певною нормативною шкалою [19]. За твердженням В. М. Телії, "технічно експресивний ефект досягається тим, що в семантиці засобів вираження оцінного й особистісно-орієнтованого ставлення до світу максимально зменшується частка об'єктивності, тобто ознак, суттєвих для співвіднесення реалії з певним класом (денотатом), та одночасно збільшується частка всілякого роду подробиць опису реалії, її деталей" [20, с. 56].

Н. Н. Саночкіна говорить про експресивність як силу враження від думки, функцію способу її мовного вираження [21, с. 11], А. А. Мецлер – про семантичне підкреслення, актуалізацію [22, с. 11]. Звідси правомірною є точка зору, що експресія – це наслідок, породжений емоційністю висловлення [23, с. 11-18], який загалом спрямований на збільшення емоційного впливу на співрозмовника, посилення прагматичного потенціалу висловлення й перлокутивного ефекту сказаного. Лінгвістичним механізмом експресивності є, головним чином, відхилення від стереотипів у використанні мовних одиниць різних рівнів.

Очевидно, що різницю між емоційним і експресивним слід бачити також у мимовільності, довільності емоції й розумінні експресивності як засобу впливу, коли мовець усвідомлює спрямованість використання певних мовленнєвих засобів.

Визначаючи свою позицію щодо аналізованого питання, ми вбачаємо у взаємодії між емотивним і експресивним відношення первинного й вторинного або взаємозв'язок причинно-наслідкового порядку.

У роботах О. О. Потебні [24], Ж. Вандрієса [25], які є фундаторами теорії експресивності, вона пов'язується з афективністю (емоційністю) у зв'язку з виділенням у мовних одиницях раціонального й емоційного. У Ш. Баллі [26], якого можна впевнено вважати основоположником сучасних концепцій та методів дослідження експресивності, це поняття грає роль родового терміна, що включає в себе видові поняття (емоційне забарвлення, соціальне, засоби інтенсифікації й образності), тобто будь-які засоби тропеїчної мотивації. Експресивність за Ш. Баллі – це емоційне сприйняття дійсності й прагнення передати її реципієнту. Він підкреслював можливість існування численних засобів і способів передачі того самого емоційного змісту. Наявність численних експресивних засобів він виводив із “асоціацій, породжених присутністю в пам'яті виразів, аналогічних даному, які створюють певного роду несвідому синонімію” [там само, с. 393]. Саме ця множинність складає, на думку вченого, проблему експресивності. Особливість співвідношення інтелектуального й афективного рівнів висловлення Ш. Баллі та його послідовники бачили в тому, що афективний рівень є обов'язковим компонентом висловлення, поза яким останнє не існує. Навіть якщо в самій структурі відсутні будь-які компоненти-показники експресії, то вона в ньому виражається самими почуттями мовця.

Експресивність виявляється на різних рівнях мови: *фонетичному* як не релевантні для мови зміни звуків, тип вимови, просодичні засоби, звукопис (асонанс, алітерація); *морфемному* як сукупність зменшувальних і збільшувальних, пестливих і пейоративних афіксів; на *лексичному* як масив повнозначних слів з експресивним компонентом, модальних слів, вигуків, часток, а також синонімічні шкали із градацією експресивності; на *граматичному* – у транспозиції граматичних категорій (наприклад, використання однієї форми способу дії або часу в значенні іншої); на *синтаксичному* як зміна порядку слів, еліipsis, парцеляція, приєднання, повтори, градація, варіювання актуального членування тощо. У мовленнєвих актах експресивність може породжуватися їх непрямыми типами. У комунікативній ситуації вона подана широким спектром паравербальних засобів, у текстах – тропеїчними характеристиками, стилістичними прийомами й ефектами, висуванням, стилізацією тощо [2, с. 140].

У працях деяких вчених термінологічного ототожнення з експресивністю набуває інтенсивність, яка має на меті підсилити вплив на адресата, вразити або переконати його. О. М. Галкіна-Федорук наголошує на синонімічності експресивності й інтенсивності [18]. Такий підхід детермінований фактом уживання однакового набору граматичних, фонетичних і лексико-синтаксичних засобів для втілення цих категорій. Теоретично релевантною ми вважаємо точку зору І. І. Туранського, який наголошує, що інтенсивність є семантичною категорією, яка характеризує ступінь експресивності й полягає у вираженні додаткових відтінків смислу до основного значення чи у його підсиленні [27, с. 7].

Співвідношення інтенсивності й експресивності Л. В. Козяревич визначає через кореляцію “підсилення” та “підсилювальності.” Підсилення вона вважає процесом використання засобів інтенсифікації, а підсилювальність – її експресивним результатом. Наприклад: *He stared at her for a minute, then he said, “Come now, Tracey. You're very kind. I'm dying to support you”* [див.: 17, с. 27]. У цьому прикладі підсилення реалізується за допомогою лексики *stare*, а також гіперболи *I'm dying to support you*, в семантичній структурі яких міститься інтенсивний компонент значення. За допомогою цих підсилювальних засобів оцінюється зміст висловлення (ступінь бажання допомогти комуніканту), що сприяє досягненню експресивного результату.

Експресивність мовлення як ставлення суб'єкта до висловлення передбачає наявність якісно-кількісної оцінки позначуваного явища чи процесу. Оцінність детермінована

логічними категоріями цінності й оцінки. Під цінністю при цьому розуміються як явища зовнішнього світу (предмети, вчинки, події), так і продукти мисленнєвої діяльності (ідеї, концепції), тобто предмет оцінки. Оцінка ж – це мисленнєвий акт, який виражає оцінне судження суб'єкта про цей предмет [28].

В. І. Шаховський стверджує, що “емоція – це форма оцінки суб'єктом об'єкта світу” [29, с. 8]. Подібну думку про те, що емоція завжди є передумовою оцінки, висловлює М. А. Ягубова [30, с. 133-134], тобто найчастіше оцінка будується на емоційних переживаннях. О. М. Вольф стверджує, що під оцінкою розуміють ціннісний аспект значення мовних виразів, який може інтерпретуватися як А (суб'єкт оцінки) вважає, що Б (об'єкт оцінки) гарний / поганий [31, с. 5–6]. На її думку, оцінка й емоція взаємодіють таким чином: 1) оцінка є думкою суб'єкта про цінність об'єкта для нього; 2) емоція є переживанням суб'єктом цієї думки [там само, с. 42].

Емоції й оцінки пов'язані між собою причинно-наслідковими відношеннями, оскільки відображають стан суб'єкта та його ставлення до об'єкта під час взаємодії в аспекті позитивності й негативності [32, с. 43]. Вираження оцінки є сигналом прояву емоційного стану мовця, який експліцитно вказує на розподіл його симпатій або антипатій, а засоби вираження емпатії репрезентують оцінку світу в парадигмі позитивне/негативне [17, с. 28]. Позитивні емоції несуть у собі позитивну оцінку певного об'єкта чи явища, а негативні – негативну. Якщо ставлення людини індиферентне, можемо говорити про нейтральну оцінку.

Оцінку як зв'язок, що встановлюється між ціннісною орієнтацією мовця/слухача й реалією, яка оцінюється, розглядає В. М. Телія [20, с. 54]. Оцінка перебуває під впливом двох факторів: об'єктивної норми, що існує в суспільстві, та суб'єктивної норми, свого уявлення про ознаки предмета. Зіставляючи своє й чуже уявлення про референта, суб'єкт робить висновок про відхилення якостей предмета від рівня норми й здійснює оцінну предикацію. У різних випадках переважає або об'єктивна, або суб'єктивна норма. Суб'єктивний момент оцінки проявляється в тому, що оцінка дається на основі вибору однієї з ознак, характерних для порівнюваних об'єктів. Об'єктивність проявляється в орієнтації на певні стереотипи й ціннісну шкалу. Момент суб'єктивності властивий порівняльній оцінці, оскільки порівняння відбувається на основі однієї з властивостей об'єкта.

Емоційний стан та його причини в картині світу й у психічних характерах людини детерміновані оцінкою. Події виступають причинами емоцій у ситуації, а їх оцінка належить не події, а ситуації в цілому. Загалом, за будь-яких підходів до ролі оцінки в емоційних станах ураховуються два аспекти – оцінка самого переживання як приємного чи неприємного й оцінка ситуації як сприятливої чи несприятливої [33, с. 314]. Підгрунття оцінки орієнтоване на когнітивну сферу мовця, воно відображає знання особи, що формуються зв'язками ментальної й соціальної природи навколишньої дійсності. Вибір підгрунття оцінки співвідноситься з поняттям цінностей, які перебувають у діалектичному зв'язку з категорією оцінки: цінність – це критерій оцінки, але сама цінність доступна лише через оцінку.

З погляду аксіології, як певний стандарт цінності виступає саме висловлювання, а відповідність цього висловлювання реальній ситуації характеризуватиметься такими аксіологічними поняттями, як “добре – байдуже – погано” або “краще – рівноцінно – гірше”, які є неодмінними структурними компонентами оцінних висловлювань [34, с. 58]. Ці поняття використовують для характеристики абсолютної (критерієм порівняння є певна фіксована норма) або відносної (порівняння конкретних цінностей між собою, при якому критерієм є одна з цінностей) цінності об'єкта й утворюють дві незалежні системи аксіологічних координат, у яких суб'єкт оцінює актуальні сегменти буття.

Перш ніж виразити емпатію, мовець сприймає, оцінює стан речей, обставини, які викликали позитивні чи негативні емоції адресата, оцінює самого адресата й ситуацію, в якій виникла емоція. Для того, щоб позитивно вплинути на емоційний стан адресата й досягти успіхів у комунікації, позитивно оцінюється все, що з ним

пов'язане. Це не означає, що оцінюється сам суб'єкт емоційного стану – оцінюється причина його стану як радісна або сумна, а також стан речей, що викликав певні емоції. У мовленнєвих засобах на позначення емпатійного модусу світобачення імпліцитно чи експліцитно міститься й негативна оцінка – вказівка на те, що мовець оцінює обставини, ситуацію як такі, що спричинили емоційний дискомфорт адресата.

Проаналізувавши наведені категорії можна зробити висновок, що експресивність, інтенсивність, емотивність та оцінність є одними з найважливіших рушійних сил розвитку мови, оскільки сприяють створенню нових засобів, які, у свою чергу, слугують для найбільш ємної передачі інтернальних думок і почуттів людини. Поряд з іншими категоріями, вони сприяють ефективній реалізації намірів комунікантів, утіленню в комунікативній семіотиці їх особистості, що особливо важливо для емпатійної взаємодії. Необхідно також урахувувати той факт, що ці категорії мають подвійну природу: діють через механізми мови, проте їх ефект проявляється лише в мовленні. Їх функціональні відмінності полягають у тому, що оцінність виконує аксіологічну функцію, тобто відображає думку суб'єкта щодо цінності певного предмета, явища, дії тощо. Емотивність слугує для вираження почуттів людини, тобто виконує афективну функцію. Експресивність спрямована на посилення ознаки й сприяє кращому донесенню інформації до адресата, тобто виконує прагматичну функцію. До диференційних ознак можна також віднести те, що експресивність вимірюється інтенсивністю, а емотивність – оцінністю. Проте слід зазначити, що емотивність базується на оцінності, але не зводиться до неї, а наявність оцінності в значенні слова ще не сигналізує про його емотивність.

Контекст емпатійної взаємодії в комунікативному комплексі репрезентований таким чином: *A*, знаючи, що відчуває *B*, виражає свої відчуття, щоб розділити переживання *B* (*експресивний компонент*); *A* хоче виразити те, що він відчуває, оскільки намагається змінити настрій *B* (*інтенсивний компонент*); таким чином, *A* виражає емпатію до *B* (з приводу *C* або якоїсь події). *B* радіє/сумує через *C* або через подію (*емотивний компонент*), тому що *C* чи подія є радістю/злом для *B* (*оцінний компонент*), і хоче виразити те, що відчуває (*експресивний компонент*), для того, щоб *A* йому виразив емпатію. Згідно моралі, вся ситуація розцінюється як хороша чи погана (*оцінний компонент*). Іншими словами, приємне/неприємне для об'єкта є також приємним/неприємним для суб'єкта. Зазвичай, адресант розділяє почуття адресата зі знаком того стану, на який він реагує. Наприклад:

"But I really loved him."

"Big deal. ... This guy touched a place in your heart deeper than you thought you were capable of reaching, I mean you got zapped, kiddo (експресивний компонент). But that love you felt, that's just the beginning. You just got a taste of love. That's just limited little rinky-dink mortal love (оцінний компонент). Wait till you see how much more deeply you can love than that (інтенсивний компонент)... Don't laugh."

"I'm not laughing." I was actually crying (емотивний компонент). "And please don't laugh at me now, but I think the reason it's so hard for me to get over this guy is because I seriously believed David was my soul mate (оцінний компонент)."

"He probably was. ... A true soul mate is probably the most important person you'll ever meet, because they tear down your walls and smack you awake (експресивний компонент). But to live with a soul mate forever? Nah. Too painful (оцінний компонент). Soul mates, they come into your life to reveal another layer of yourself to you, and then they leave. ..." (Gilbert EPL, с. 227).

Таким чином, категорії експресивності, інтенсивності, емотивності та оцінності є конструктивними компонентами й водночас детермінантами емпатії, наявність яких у комунікативних комплексах забезпечує раціонально-аксіоматичну толерантність і ефективність спілкування, реалізацію емпатійних імплікатур, які інтегруються у феномені мовленнєвих репрезентацій. Зазначені категорії уможливають виокремлення відповідної впливової механіки

емпатійного спілкування, його комунікативно-прагматичної спрямованості, яка є перспективною подальшого дослідження.

EMPATHY CATEGORY IN THE LIGHT OF LINGUISTIC EMOTIOLOGY

N. V. Tatsenko, PhD, Associate Professor
Sumy State University,
2, Rimskogo-Korsakova St., Sumy, 40007, Ukraine
E-mail: n.tatsenko@gf.sumdu.edu.ua

The article presents systematization of linguistic interpretations of empathy as a cognitive and affective phenomenon, and representation of different approaches to its explication in modern linguistics. The correlation between emotionality and emotiveness is analyzed in the sphere of empathic communicative interaction within the framework of linguistic emotiology. It has been found out that the categories of expressiveness, intensiveness, emotiveness and evaluativeness are structural components and at the same time determinants of empathy, the presence of which in communication complexes provides rational axiomatic tolerance and efficiency of communication, and realization of empathic implicatures integrating into the phenomenon of verbal representations.

Key words: empathy, empathic communication, empathic implicatures, emotiveness, expressiveness, intensiveness, evaluativeness

КАТЕГОРИЯ ЭМПАТИИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭМОТИОЛОГИИ

Н. В. Таценко, канд. филол. наук, доцент
Сумский государственный университет,
ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина
E-mail: n.tatsenko@gf.sumdu.edu.ua

В статье предлагается систематизация лингвистических трактовок эмпатии как когнитивно-аффективного феномена, репрезентация различных подходов к её толкованию в современном языкознании. В рамках лингвистической эмотиологии анализируется соотношение эмоциональности и эмотивности в плоскости эмпатического коммуникативного взаимодействия. Установлено, что категории экспрессивности, интенсивности, эмотивности и оценочности являются конструктивными компонентами и в то же время детерминантами эмпатии, наличие которых в коммуникативных комплексах обеспечивает рационально-аксиоматическую толерантность и эффективность общения, реализацию эмпатических импликатур, интегрирующихся в феномене речевых репрезентаций.

Ключевые слова: эмпатия, эмпатическая коммуникация, эмпатические импликатуры, эмотивность, экспрессивность, интенсивность, оценочность.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж, 1987. – 192 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Дозвілля-К, 2006. – 716 с.
3. Николаева Т. М. Эмпатия / Т. М. Николаева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 592.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с. (Серія “Альма-матер”).
5. Dressler W. Trends in Linguistics : Studies and Monographs / W. Dressler, M. Barbaresi. – Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 1994. – 167 p.
6. Wierzbicka A. Emotions Across Languages and Cultures : Diversity and Universality / Anna Wierzbicka. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – P. 285–319.
7. Ковалевська Т. Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса: Одеськ. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова, 2002. – 439 с.
8. Кибрик А. Е. Пациенс / А. Е. Кибрик // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 369.
9. Кибрик А. Е. Агенс / А. Е. Кибрик // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 17.
10. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
11. Vamberg M. Language, Concepts and Emotions. The Role of Language in the Construction of Emotions / M. Vamberg // Language Sciences. – 1997. – № 19. – P. 309–340.
12. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние и речь / Э. Л. Носенко. – К. : Вища школа, 1981. – 196 с.
13. Городникова М. Д. Эмотивные явления в речевой коммуникации / М. Д. Городникова. – М. : МГПИИЯ им. М. Горького, 1986. – 70 с.

14. Орлова Н. Н. Языковые средства выражения эмоций : синтаксический аспект (на материале современной английской прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 "Теория языка", 10.02.04 "Германские языки" / Н. Н. Орлова. – Ростов-на-Дону, 2009. – 25 с.
15. Адамчук Т. В. Тематизация эмоций в тексте : (на материале современного английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Т. В. Адамчук. – Саранск, 1996. – 189 с.
16. Нелюбин Л. Л. Лингвостилистика современного английского языка : учеб. пособие / Л. Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : МОПИ им. Н. К. Крупской, 1990. – 110 с.
17. Козяревич Л. В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англомовної прози ХХ століття) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Л. В. Козяревич. – Київ, 2006. – 191 с.
18. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е. М. Галкина-Федорук // Сб. статей по языкознанию. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1958. – С. 103–124.
19. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 230 с.
20. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
21. Саночкина Н. Н. Некоторые аспекты эмоционально-экспрессивного синтаксиса в дискурсе современной немецкой прессы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 04 / Н. Н. Саночкина. – М. : Московск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 2003. – 14 с.
22. Мещлер А. А. Прагматика коммуникативных единиц / А. А. Мещлер. – Кишинев : Штиинца, 1990. – 104 с.
23. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 11–18.
24. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев, 1993. – 192 с.
25. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю / Ж. Вандриес. – М., 1937. – 408 с.
26. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – [вступит ст. Р. А. Будагова]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
27. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. – Москва : Высшая школа, 1990. – 172 с.
28. Цоллер В. Н. Соотношение категорий экспрессивности, эмотивности и оценочности в структуре лексического значения / В. Н. Цоллер // Научные ведомости БГУ. – 1998. – № 2. – С. 43–54.
29. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций / В. И. Шаховский // Язык и эмоции : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 3–15.
30. Ягубова М. А. Оценки и эмоции в разговорной речи / М. А. Ягубова // Язык и эмоции : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 133–142.
31. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – [3-е изд., стереот.]. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
32. Изард К. Психология эмоций / К. Изард. – СПб. : Питер, 2000. – 77 с.
33. Ортони А. Когнитивная структура эмоций / А. Ортони, Д. Клоур, А. Коллинз // Язык и интеллект. – М. : Прогресс, 1995. – С. 314–384.
34. Ивин А. А. Аксиология : науч. изд. для студентов, аспирантов, преподавателей вузов / А. А. Ивин. – М. : Высш. шк., 2006. – 390 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Gilbert EPL – *Gilbert E. Eat, Pray, Love : One Woman's Search for Everything across Italy, India and Indonesia* / E. Gilbert. – Riverhead Trade, 2007. – 352 p.

LIST OF REFERENCES

1. Shahovskiy V. I. Categorization of emotions in the lexical-semantic system of language / V. I. Shahovskiy. – Voronezh, 1987. – 192 p.
2. Selivanova O. O. Modern Linguistics : Terminological Encyclopedia / O. O. Selivanova. – Poltava : Dozvillia-K, 2006. – 716 p.
3. Nikolayeva T. M. Empathy / T. M. Nikolayeva // Linguistic Encyclopedic Dictionary. – М. : Sov. entsiklopediya, 1990. – P. 592.
4. Batsevych F. S. Fundamentals of Communicative Linguistics : Tutorial / F. S. Batsevych. – 2-ge vyd., dop. – K. : VTS "Akademiya", 2009. – 376 p. (Seriya "Alma-mater").
5. Dressler W. Trends in Linguistics : Studies and Monographs / W. Dressler, M. Barbaressi. – Berlin; New York : Mouton de Cruyter, 1994. – 167 p.
6. Wierzbicka A. Emotions Across Languages and Cultures : Diversity and Universality / Anna Wierzbicka. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – P. 285–319.
7. Kovalevska T. Y. Empathy modelling in modern Ukrainian language : dys. ... doktora filol. nauk : 10.02.04 / T. Y. Kovalevska. – Odesk. nats. un-t. im. I. I. Mechnikova. – Odesa, 2002. – 439 p.
8. Kibrik A. E. Patiens / A. E. Kibrik // Linguistic Encyclopedic Dictionary. – М. : Sov. entsyklopediya, 1990. – P. 369.

9. Kibrik A. E. Agens / A. E. Kibrik // Linguistic Encyclopedic Dictionary. – M. : Sov. entsyklopediya, 1990. – P. 17.
10. Dodonov B. I. In the World of Emotions / B. I. Dodonov. – K. : Politizdat Ukrainy, 1987. – 140 p.
11. Bamberg M. Language, Concepts and Emotions. The Role of Language in the Construction of Emotions / M. Bamberg // Language Sciences. – 1997. – № 19. – P. 309–340.
12. Nosenko E. L. Emotional State and Speech / E. L. Nosenko. – K. : Vyscha shkola, 1981. – 196 p.
13. Gorodnikova M. D. Emotive Phenomena in Speech Communication / M. D. Gorodnikova. – M. : MGPIIY im. M. Toreza, 1986. – 70 p.
14. Orlova N. N. Language Means of Expressing Emotions : Syntactic Aspect (Based on Modern English Prose) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.19 “Teoriya yazyka”, 10.02.04 “Germanskiye yazyki” / N. N. Orlova. – Rostov-na-Donu, 2009. – 25 p.
15. Adamchuk T. V. Theming of Emotions in the Text: (Based on Modern English Language) : dis. ...kand. filol. nauk : 10.02.04 / T. V. Adamchuk. – Saransk, 1996. – 189 p.
16. Neliubin L. L. Linguistic Stylistics of Modern English : Tutorial / L. L. Neliubin. – 3-ye izd., pererab. i dop. – M. : MOPI im. N. K. Krupskoy, 1990. – 110 p.
17. Koziarevych L. V. Verbal and Nonverbal Means of Dialogical Discourse Empatization (Based on the English Prose of XX Century) : dis. ...kand. filol. nauk : 10.02.04. / L. V. Koziarevych. – Kyiv, 2006. – 191 p.
18. Galkina-Fedoruk E. M. On the Expressiveness and Emotion in Language / E. M. Galkina-Fedoruk // Sb. statey po yazykoznaniiyu. – M : MGU im. M. V. Lomonosova, 1958. – P. 103–124.
19. Luk'yanova N. A. Expressive Vocabulary of Spoken Usage (the Problem of Semantics) / N. A. Luk'yanova. – Novosibirsk : Nauka, 1986. – 230 p.
20. Teliya V. N. Connotative Aspect of Semantics of Nominative Units / V. N. Teliya // AN SSSR, In-t yazykoznaniiya. – M. : Nauka, 1986. – 143 p.
21. Sanochkina N. N. Some Aspects of Emotional and Expressive Syntax in the Discourse of Modern German Press : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / N. N. Sanochkina. – Moscow : Moskovsk. gos. un-t im. M. V. Lomonosova, 2003. – 14 p.
22. Metsler A. A. Pragmatics of Communication Units / A. A. Metsler. – Kishinev : Shtiintsa, 1990. – 104 p.
23. Chabanenko V. A. Theoretical Basis of the Study of Expressive Means of Ukrainian Language / V. A. Chabanenko // Movoznavstvo. – 1984. – № 2. – P. 11–18.
24. Potebnia A. A. Thought and Language / A. A. Potebnia. – Kiev, 1993. – 192 p.
25. Vandriyev Zh. Language. Linguistic Introduction to History / Zh. Vandriyev. – M., 1937. – 408 p.
26. Balli Sh. French Stylistics / Sh. Balli. – [vstupit st. R. A. Budagova]. – M. : Izd-vo inostr. lit., 1961. – 394 p.
27. Turanskiy I. I. Semantic Category of Intensity in English / I. I. Turanskiy. – Moskow : Vysshaya shkola, 1990. – 172 p.
28. Tsoller V. N. The Correlation of Categories of Expressiveness, Emotiveness and Evaluativeness in the Structure of Lexical Meaning / V. N. Tsoller // Nauchnye vedomosti BGU. – № 2. – Belgorod : Belgorodskiy gosudarstvennyy universitet, 1998. – P. 43–54.
29. Shahovskiy V. I. On Linguistics of Emotions / V. I. Shahovskiy // Sb. nauch. tr. – Volgograd : Volgogradsk. gos. ped. in-t, 1995. – P. 3–15.
30. Yagubova M. A. Evaluation and Emotion in Speech / M. A. Yagubova // Yazyk i emotsyi : Sb. nauch. tr. – Volgograd : Peremena, 1995. – P. 133–142.
31. Volf E. M. Functional Semantics of Evaluation / E. M. Volf. – [3-ye izd., stereot.]. – M. : KomKniga, 2006. – 280 p. – (Lingvisticheskoye naslediyе XX veka).
32. Izard K. Psychology of Emotions / K. Izard. – SPb. : Piter, 2000. – 77 p.
33. Ortony A. The Cognitive Structure of Emotions / A. Ortony, G. Clore, A. Collins // Yazyk i intellect. – M. : Progress, 1995. – P. 314–384.
34. Ivin A. A. Axiology : Scientific. Ed. for Students, Postgraduate Students, and University Teachers / A. A. Ivin. – M. : Vyssh. shk., 2006. – 390 p.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Gilbert EPL – Gilbert E. Eat, Pray, Love : One Woman's Search for Everything across Italy, India and Indonesia / E. Gilbert. – Riverhead Trade, 2007. – 352 p.

Надійшла до редакції 2 лютого 2015 р.